

avhandlingen som berör *Peter Camenzind* sammanfattas inte heller, men här är poängerna tydligare urskiljbara. En aspekt som berörs men inte utvecklas vidare är att även *Stäppvargen* kan läsas i relation till bildningsromanen, men som en omvänd *Bildungsroman*. Här finns en spännande jämförelsepunkt som lämpar sig för en komparativ diskussion, något som egentligen inte inkluderas i avhandlingen.

Även om dessa funderingar väcks under läsningen är det ingen tvekan om att von Seth med denna avhandling belyser nya sidor av Hesses författarskap och stärker forskningen om det tidiga 1900-talets litterära skildringar av manlig vänskap och homoerotik. Ett av avhandlingens mest betydande bidrag är att den synliggör Hesses betydelse i en manlig homosexuell läsargemenskap. Det personligt hållna förordet berör den känsla av erkännande som läsningen av Hesse kan ge. En liknande personlig läsarberättelse skildras av Philip Kennicott, Pulitzerbelönad konst- och arkitekturkritiker på *Washington Post*. I essän ”Smugglers: A Memoir of Gay Male Literature” (2014) minns författaren ”sin första kyss” – en kyss mellan två pojkar i Hesses roman *Unterm Rad* (1906) (översatt till svenska som ”Under hjulet”), som var den första han stött på i litteraturen. Denna läserfarenhet satte ord på och förmedlade kunskap om något förborgat. Vid sidan av dess andra kvaliteter visar von Seths avhandling att Hesses författarskap förtjänar att undersökas vidare som en del av en sådan manlig homosexuell läsargemenskap, ibland i form av ett slumpartat möte mellan text och läsare som i Kennicotts fall, ibland som en del av en kanon som förmedlats i queera gemenskaper.

Jenny Bergenmar

**Alice Duhan, *Les langues du roman translingue. Une étude de Nancy Huston, Vassilis Alexakis et Andreï Makine*, Stockholm: Stockholms universitet, 2021, 211 s. (diss. Stockholm)**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i2-3.23686>

I den här doktorsavhandlingen undersöker Alice Duhan samtida litterära texter på franska skrivna av flerspråkiga upphovsmän, i avhandlingens svenska sammanfattning kallade tvärspråkiga författare

(*écrivains translingues*). Att skriva litteratur på ett annat språk än sitt modersmål är ett fenomen som funnits sedan litteraturens begynnelse. Rebecca Walkowitz talar till exempel om flerspråkighet och att man skrev på ett språk och talade ett annat (*preemptive translation*) som ett normaltillstånd före uppkomsten av 1800-talets enspråkiga nationallitteraturer i sin uppmärksammade bok *Born Translated* (2015). Enligt Duhan är det dock först under de senaste tjugo åren som man kan tala om tvärspråkig litteratur som ett forskningsfält. Här har Steven Kellmans bok *The Translingual Imagination* (2000) haft avgörande betydelse.

Duhans avhandling sammanfattar och tar sin utgångspunkt i forskningen inom fältet tvärspråkig/translingual litteratur och den flerspråkiga vändning som är synlig i litteraturen sedan en tid tillbaka. Jag kommer även att använda termen språköverskridande litteratur i fortsättningen. Avhandlingen vill också vara ett inlägg i ett pågående paradigmskifte inom estetiska praktiker. Denna förändring gäller både litterärt skapande och litteraturkritik enligt författaren. Studien ställer frågorna hur samtida språköverskridande författare skiljer sig från liknande författare från tidigare epoker samt huruvida studier i dessa författarskap kan vara fruktbara för världslitteraturstudier.

Inledningen ger en god överblick av forskningsfältet från vilket Duhan urskiljer två huvudlinjer. Den första arbetar utifrån synen på den tvärspråkiga författaren som ett slags språkmigrant, alltså någon som går från ett språk och börjar skriva på ett annat, franska i det här fallet. Den andra fokuserar mera på flerspråkigheten som en kreativ tillgång och på motståndet mot en enspråkig norm i litteraturen. Duhan vill se bortom denna tudelning och placera sig i mitten genom att betrakta den språköverskridande litteraturen som något som befinner sig mellan två motstridiga kraftfält. Dessa författare är ofta klivna mellan å ena sidan en utjämnande tendens som går ut på att röra sig i riktning mot de stora världsspråken och mot att skriva översättningsbar litteratur på dessa och, å andra sidan, nya estetiska förhållningssätt inom litteraturen vilka kan ha som syfte att inlemma och svara mot språklig mångfald. Författaren baserar sin forskning på teoretiker som Emily Apter, Alexander Beecroft och Yasemin Yildiz, där den sistnämndas idé om ett språkligt tillstånd bortom den enspråkiga normen är central. Bland annat poängterar Duhan att den

tvärspråkiga romanen på franska kan sättas i relation till olika typer av ”översättningsmedvetenhet” i sin tematik. I syfte att belysa detta har tre författare valts ut. Av kanadensiska Nancy Huston studeras den tvåspråkiga romanen *Danse noire* från 2013. Av grekiske Vassilis Alexakis undersöks romanen *Les mots étrangers* (2002) samt författarens bidrag i en tvåspråkig antologi med titeln *Âtënë tî Bëafrika. Paroles du coeur de l’Afrique* (2007). Slutligen studeras den ryske författaren Andreï Makines produktion med särskilt fokus på romanen *Le testament français* från 1995.

Analyskapitlet ägnat Hustons roman, skriven på engelska och franska, centreras till vad Duhan kallar *storytelling traductionnel* (kallat ”översättningsberättande” i den svenska sammanfattningen) och den iscensättning inte bara av två språk men också av hermeneutiska processer förknippade med den översättningspraktik som är en viktig del av romanens handling. Som Duhan mycket riktigt påpekar är polyfoniska romaner inget nytt men det som är innovativt i Hustons text är att hon flyttar fokus från en enstaka författarröst och dess stilistiska virtuositet till att i stället inrikta sig på den samtida romanens villkor i ett globalt språköverskridande sammanhang. Detta görs genom att kontrastera två intradiegetiska huvudpersoner som båda är författare: Neil är en lärjunge till James Joyce och Milo är en flerspråkig manusförfattare. Efter att även ha studerat Hustons egen översättning av romanen till engelska (*Black Dance*, 2014) drar Duhan dock slutsatsen att det inte i första hand är den ovannämnda spänningen som är det centrala utan snarare det som Thomas BeeBee (2012) kallar *transmesis*, alltså det mimetiska avbildandet av själva översättandet. Det är detta som ger uttryck för den flerspråkiga intensitet som romanen är en del av.

Om Hustons roman iscensätter ett översättningsberättande, skriver Vassilis Alexakis autofiktion där språklig ambivalens är ett bärande tema. Enligt Duhan beskriver författaren sitt ständiga växlande mellan två litteraturspråk, franska och grekiska, och betonar det världslitterära sammanhanget där språköverskridande främst är rörelse och ett pendlande mellan miljöer där fokus antingen läggs på det lokala eller på det globala. *Les mots étrangers* handlar om författarens försök att lära sig det centralafrikanska språket sango. Hans roman har likheter med många tvärspråkiga romaner där

en introvert reflektion över den kreativa skrivprocessen blottläggs i själva romanintrigen. Något som kännetecknar Alexakis roman är intresset för utbyte och dialog mellan språken. Han sätter in sig själv i ett sammanhang av *langagement*, ett begrepp som betecknar språkens utbytesförhållande, och intresserar sig både för centrifugala och centripetala krafter i världslitteraturen. Ytterligare något som utmärker Alexakis skrivande och som i viss mån skiljer honom från Huston är hans pedagogiska ambitioner vad gäller flerspråkigheten i världen, till exempel genom att visa att den språkliga situationen gör att ett slags beredskap för språkinläring allt oftare blir något nödvändigt.

Andrei Makines *Le testament français* betraktas ofta som den arketypiska tvärspråkiga romanen. Duhan har läst romanen jämsides med Makines pseudoöversättningar och pseudonymiska romaner (Osmonde-böckerna) och ser här ett behov av att undersöka språköverskridandet som *exofoni*, en resa utanför modersmålet. Här är det åter aktuellt att beakta det enspråkiga nationella perspektivet på litteratur i synnerhet inom den franskspråkiga litteraturen. Att skriva över språkgränsen har här ofta kommit att ses som lika med en rörelse utförd av en utlänning som går från sitt ursprungsspråk och väljer franskan som sitt (främmande) litteraturspråk. Trots det har de nyblivna franskspråkiga författarna ofta setts som främlingar i den franska litterära sfären. Här hade det varit intressant med en utveckling mot den så kallade migrationslitteraturen (*littérature migrante*), en strömning som var central i kanadensisk franskspråkig litteratur på 1980-talet och senare också i Frankrike, och kring vilken det finns en hel del teoribildning. En given referens som behandlar författares inträde i och utträde ur den franska litteraturen men som lyser med sin frånvaro i avhandlingen är den av Ursula Mathis-Moser och Birgit Mertz-Baumgart (2012) sammanställda *Passages et ancrages en France. Dictionnaire des écrivains migrants de langue française (1981–2011)*. Makine passar in i tänkandet om de nyblivna franskspråkiga författarna som främlingar, men han problematiserar också detta i sitt författarskap. Hans två första romaner presenteras som översättningar från ryskan. De sägs handla om texter som överförs till franska av en fiktiv översättare. I *Le testament français* äger denna mediering också rum på den narrativa nivån då romanen berättar

om en ung ryss på resa från sitt modersmål till ett skapande liv på franska. Även Makines romaner, skrivna under pseudonymen Gabriel Osmonde, ger uttryck för en positionering i förhållande till den franska litteraturen. Om *Le testament français* uttrycker beundran för den klassiska franska litteraturen, är ett huvudtema i Osmonde-romanerna enligt Duhan en kritik ”inifrån” av den samtida franska litteraturen som beskrivs som ytlig och egocentrerad. Makines mer och mer restriktiva och ”utifrån” definierade syn på fransk litteratur kan i själva verket bidra till att förstärka gränser och bidra till att den franska litteraturens territorium begränsas snarare än utvidgas, hävdar Duhan. Makines texter får oss att ställa den högintressanta frågan om tvärspråkig litteratur snarare uppmantrar ett binärt tänkande än bidrar till en motsatt utveckling. I vilket fall som helst visar hans författarskap att såväl käll- och målkultur som käll- och mål-språk fortfarande är begrepp som är i högsta grad levande. Intressant är referensen till Yildiz och hennes tanke att de författare som skriver på ett annat språk än sitt förstaspråk har en tendens att skapa det som på franska kallas *roman familial*, alltså ett slags version av familjeparadigmet. Detta gäller också huvudpersonen i *Le testament français* som hävdar att franska är det språk som hans mormor talade och att användningen av detta språk som litterärt uttrycksmedel betecknar ett slags anknytande till en tidigare generation.

Duhan sätter i den avslutande sammanfattningen in de studerade texterna i en mera allmän diskussion om förhållandet mellan tvärspråkighet och spänningarna i en värld bortom den enspråkiga normen. Slutsatsen blir att man måste vara medveten om de dubbla förutsättningar gentemot vilka dessa språköverskridande texter bör förstås. Begreppet tvärspråkighet är ett sätt att komma bort ifrån tidigare enspråkiga föreställningar om litteratur. På samma gång är begreppet fast i det enspråkiga paradigmet i och med att det får dessa författare att framstå som ett slags undantag från regeln om enspråkighet och modersmåls litteratur. Den språköverskridande litteraturen kan sägas visa ett visst mått av spänning mellan kategorierna enspråkig och flerspråkig och kan därmed utvidga vår förståelse för förhållandet mellan litteraturen och dess språk i en globaliserad tid. Vidare noterar Duhan att det finns en skillnad mellan språk-överskridande författare på franska och liknande författare på

andra världsspråk, till exempel engelska och tyska. Författare som inneburit en utmaning mot den enspråkiga normen har ofta fått mest uppmärksamhet inom det engelsk- och tyskspråkiga området medan det för franskans del verkar vara tvärtom. De författare vars verk så att säga försvarar och illustrerar franska språket tenderar att uppmärksammas i litteraturdebatten. På sätt och vis kan man alltså säga att Joachim Du Bellays tankar om franskans roll, användbarhet och existensberättigande, utvecklade i *Défence et Illustration de la langue française* (1549), fortfarande äger viss giltighet.

Avhandlingen ger en mycket värdefull sammanfattning av forskningen på området och de olika typer av tvärspråkighet som exemplifieras genom Hustons, Alexakis och Makines författarskap ger synnerligen användbara infallsvinklar på den här typen av franskspråkig litteratur. Avhandlingen är för det mesta mycket välskriven och bland de tre analyskapitlen finner jag det som behandlar Makine särskilt upplysande och användbart för kommande forskning på området. Jag tänker här på författarskap som Julien Greens (engelska-franska) och Michel del Castillo (spanska-franska) som kan studeras till exempel med utgångspunkt i de frågor om exofoni och den franska litteraturens specificitet som Duhan ställer i sin analys.

Några reservationer är dock motiverade. Avhandlingen hade exempelvis tjänat på en mer utförlig begreppsgenomgång vad gäller modernism, poststrukturalism och postmodernism. Det gäller inte minst i diskussionen om Huston. Det sägs till exempel att den kanadensiska författaren ville ta avstånd från poststrukturalismen (s. 11) men samtidigt talas det om hennes roman som ett polyfont verk, vilket får en att tänka på postmodernismen. Det hade varit intressant om de valda verken hade kunnat spegla sig i och kontrastera mot nämnda inflytelserika teoribildningar i något högre grad. Begreppet postmodernism berörs knappast trots att det faktiskt var ganska centralt inom framför allt franskspråkig litteratur från Kanada på 1980- och 90-talen. På samma sätt sägs mycket lite om den koloniala aspekten på fransk litteratur, eller det som tidigare kallades ”frankofon” litteratur, alltså franskspråkig litteratur skriven utanför Frankrike. Korpusen, som alltså innefattar en kanadensisk författare (sedan länge bosatt i Frankrike), en grekisk författare och en rysk författare, är eurocentrisk, vilket inte är något fel. Men detta proble-

matiseras mycket lite. I Hustons fall är dessutom frågan om hennes (hypotetiska) tillhörighet till en franskspråkig kanadensisk litteratur eller till den Frankrike-franska av visst intresse. Medan kapitlet om Huston kunde ha vunnit på en något striktare teoretisk inramning, kan sägas om kapitlet om Aleksakis att det ibland tappar lite i fokus och kunde ha kortats något. Det mycket lärorika kapitlet om Makine innehåller flera insprängda utvecklingar mot Hustons och Alexakis författarskap, vilket kan upplevas som lite hindrande i läsningen av själva analysen. Avsnittet mynnar ut i en diskussion om den franska romanens gränser. De frågeställningar som finns här kunde ha utvecklats ytterligare och det hade varit bra med ett sammanfattande synteskapitel. Där kunde ovanstående utvecklingar mot Huston och Alexakis och frågan om gränsdragningar ha ingått, i synnerhet som det avslutande kapitlet är relativt kort. Med detta sagt vill jag framhålla att texten alltså är välformulerad och att analyserna utförs med auktoritet. Duhans studie har alla möjligheter att inspirera och vägleda andra forskare inom det tvärspråkiga forskningsfältet, särskilt vad gäller den franskspråkiga litteraturen i detta sammanhang. Här talar jag inte minst utifrån egen erfarenhet av sådan forskning.

*Svante Lindberg*

**Gabriel Itkes-Sznap, Nollpunkten.  
Precisionens betydelse hos Witold Gombrowicz,  
Inger Christensen och Herta Müller, Stockholm:  
Nirstedt/litteratur, 2021, 203 s. (diss. Södertörn)**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i2-3.23689>

När Harry Martinson i sitt rymdepos *Aniara* (1956) säger att ”Döden är en konstant” klär han existensens slutpunkt i matematikens dräkt – som om döden skulle kunna kvantifieras genom någon matematisk konstant, som exempelvis  $\pi$  (Arkimedes konstant) eller  $\varphi$  (gyllene snittet). Även om de är just ”konstanter” och därmed har ett fixerat kvantitativt värde uppvisar de en irrationell, oregelbunden och därför oförutsägbar sekvens av decimaler. Konstanter är därmed fasta men också genom decimalutvecklingens oberäknelighet irrationella. Döden som existentiell storhet uppfyller förstås båda perspektiven